

A szintemelkedés tényezői – A miskolci református gimnázium az Entwurf után

UGRAI JÁNOS

A 19. század közepén komoly fejlődésen esett át a miskolci reformátusok gimnáziuma. Bár a folyamat viszonylag hosszan elhúzódott, legalábbis semmiképpen nem határolható le egy – másfél évtizedre, a szabadságharcot követő esztendőök minden ellentmondásosságuk dacára korszakalkotó jelentőségűek voltak az intézmény életében. Ez azért izgalmas tény, mert a neoabszolutizmus esztendőit a magyar protestánsok joggal az ismételt, súlyos megpróbáltatások korának tekintik. Ehhez képest az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy számba vegyük, az Entwurf és az „Entwurf kora” milyen valós eredményekkel és milyen felesleges, mi több, káros megpróbáltatásokkal járt a miskolci kálvinista iskolaszervezők számára.

A város szintemelkedése

A 19. század közepi iskolaügyi fejleményektől nem különíthetők el azok a tendenciák, amelyek általában Miskolc szerepét, s azon belül Miskolc református egyházigazgatási pozícióját befolyásolták. A település ekkoriban ugyanis egészen dinamikusán fejlődött. Ezt egyszerre több okkal magyarázhatjuk. Résszint a hagyományos, nagy tekintélyű tokaj-hegyaljai szőlőtermelés és borgazdálkodás visszaeséséből profitált a település. A szőlő- és borkultúra számottevő hanyatlásának eredményeként a Hegyalja sűrű mezőváros-hálózata meggyengült, számos korábban fontos szerepet játszó, aránylag gazdag helysége (Tállya, Mád, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr stb.) lesüllyedt és elveszítette körzeti központi funkcióját.

Ehhez hasonlóan egy másik, Miskolc szerepvállalásától szintén független gazdaságföldrajzi fordulat is pozitívan hatott a borsodi megyeszékhely jövőjére: Debrecen fokozatos térvesztése és Pest egyre gyorsuló, anyagiakban, népesedésben és politikai jelentőségben egyaránt megmutatkozó gyarapodása átrendezte az országos városhálózat addig kialakult belső erőviszonyait. A Debrecen-Kassa kereskedelmi útvonal jelentősége mellékessé vált, miközben a Pest-Kassa vonal fontossága felértékelődött. Ez pedig a megyében és a régióban tovább erősítette Miskolc helyzetét: Tokajjal, Szikszóval vagy Göncsel szemben egyre inkább Miskolc számított a fő állomásnak az ország legna-

gyobb városa és az északkeleti térség egyetlen elsőrendű kereskedelmi központja között. Miskolc egyre egyértelműbb tagjává vált tehát a magyarországi városok harmadik szintű csoportjának, a gyűjtő- és elosztó központok hálózatának (Bácskai, 2002).

Ehhez szorosan kapcsolódott, hogy Miskolc viszonylag korán nyertesévé vált a vasútépítési hullámnak. Még a kiegyezés előtt megépült a Szolnok-Debrecen-Nyíregyháza-Tokaj-Miskolc, továbbá a Miskolc-Kassa vonal. A dualizmus első évtizedében pedig lehetővé vált a Pesttel, valamint Sátoraljaújhellyel (és Ungvárral, illetve Munkáccsal), továbbá Füleken keresztül a felvidéki bányavárosokkal való vasúti kapcsolattartás. Mivel hasonló logika szerint épült ki a közúti útvonalhálózat is, Miskolc komoly közlekedési csomóponttá emelkedett. S ennek révén jelentős előnyre tett szert a szomszédos, hagyományos egyházi és kulturális központtal, Egerrel, valamint az összes gömöri, abaúji és zempléni várossal szemben (Zsadányi, 1964; Seresné, 1988).

A dinamikus fejlődés jegyében nőtt Miskolc lakosságának a száma is. A 18. század végi 13 ezerrel szemben a dualizmus kezdetére több, mint 21 ezren lakták a várost. A kora újkorban csaknem színmagyar, felekezetiileg homogén település ekkorra már mind etnikai, mind vallási értelemben sokszínűvé vált, ami nemcsak a kereskedelmi kapcsolatok gyarapítását segítette elő, hanem bizonyos korábban nem ismert vagy nem alkalmazott iparágak, termelési eljárások elterjedését is. A 19. század végére kibontakozó országos gyáripari fejlődés hullámaiból Miskolc és környéke sem maradt ki, a kohászat, a bányászat, a gépgyártás révén országos mércével is számottevő ipari – gazdasági súlyra tett szert (Veres, 2003).

Miskolc gazdasági, gazdaságföldrajzi szintemelkedéséhez szorosan kapcsolódtak a kulturális és egyházigazgatási fejlemények. Nem feladatunk az összes, a 19. század folyamán megjelenő kulturális vívmányt bemutatni, ezért csak jelezzük: a kőszínház felépülése, a kávéházak, a könyvtári és a múzeumi közgyűjtemények szaporodása éppúgy egy felpezsdülő, polgárosodó város világát idézik korszakunkban, mint a korra jellemző impozáns belvárosi épületek, üzletek megjelenése (Iglói, 1992).

Miskolc szerepének növekedéséhez mindenképpen szervesen hozzátartozott a református egyházigazgatásban végbement átrendeződés. Az 1730-as években megszervezett Tiszáninneri Református Egyházkerületnek hagyományosan nem volt állandó székhelye, püspöki központja. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a többé-kevésbé azonos erejű, hasonló nagyságrendű hegyaljai mezővárosok közül egyik település sem emelkedett ki tartósan, s így nem szerezte meg a régió vezető pozícióját. A környék egyetlen valóban jelentős nagyvárosa, Kassa ehhez nem rendelkezett elég nagy lélekszámú kálvinista gyülekezettel. A történelmi okokból, valamint kollégiumából fakadóan a centrális szerepre talán leginkább esélyes Sárospatakon pedig szintén vallásilag

megosztott, ráadásul nem is túl jómódú mezővárosi lakosság élt. Így – szemben például a minden vitán felül állóan debreceni központú tiszántúli egyházkerülettel – hosszan az az elv érvényesült, hogy a püspökség székhelyét az a gyülekezet jelentette, ahol a szuperintendenssé választott lelkész szolgált. Ez csak az illető halálával változhatott, hiszen arra nincs példa, hogy egy egyház-község püspökké választott lelkipásztortól megvált volna. Hasonló logika fedezhető fel egyházmegyei-esperesi szinten is.

Mindez az egyházkerület vezetésének székhelyét érintően az 1820-as évek közepén végérvényesen megváltozott. *Szalay Sámuel* személyében már a 18. század utolsó negyedében is miskolci lelkész töltötte be hosszan a szuperintendensi hivatalt, de ezt követően még más helységekre, Mezőkeresztesre, majd Sajószentpéterre helyeződött át a püspöki központ. *Őri Fülep Gábor* 1823. évi halálát követően azonban folyamatosan a miskolci gyülekezet egyik prédikátora volt a tiszáninneni református egyház vezetője. Ez az elv oly erősen érvényesült, hogy általában eleve miskolci lelkészt választottak ebbe a pozícióba. De ha esetleg nem így történt, akkor is rövid időn belül Miskolcra költözött az új püspök – így történt például a sárospataki professzor, *Zsarnay Lajos* 1860. évi megválasztását követő esztendőben. Mindez nem tekinthető véletlennek, hiszen ekkorra kétségtelenül Miskolc vált nemcsak a legnagyobb és legtöbb református hívőt magáénak tudó várossá a régióban, hanem a legenergikusabban fejlődő településsé is (*Dienes, 2001*).

Az Entwurf

A város gyarapodásával párhuzamosan a református gimnázium egyre jelentősebb szerepet töltött be a település és egyre táguló hatósugarú környékének életében. Nem véletlenül merült fel a líceummá fejlesztésének igénye, mint ahogyan az iskolának a Sárospataki Református Kollégiummal szembeni viszonya is egyre bonyolultabbá vált a 19. század első felében. Körvonalazódni látszott egy olyan törekvés, amely a hagyományosan pataki központú partikulahálózatot diverzifikálni kívánta, s a miskolci gimnázium fejlesztésével két pillérűvé óhajtotta változtatni. Ennek a folyamatnak a közepén érte a feleket az *Organisationsentwurf* (röviden: Entwurf) kiadása.

Hogy értelmezhezzük az ezt követő miskolci fejleményeket, ki kell térnünk e dokumentum főbb jellemzőire. Annál is inkább, mivel meglehetősen mostoha sors jutott osztályrészül a magyar oktatástörténet egyik igen fontos, máig meghatározó hatást gyakorló dokumentumának. A történészek, neveléstörténészek ugyan szinte már a kezdetektől röviden elismerték a jogszabály érdekeit, de megszületésének körülményei, s egyes előírásai miatt szinte máig legfeljebb tartózkodó megítélés alá esik. Nem tekintjük feladatunknak ennek az értékítéletnek sem az eredetét, sem pedig fejlődéstörténetét bemutatni. Puszt-

tán az előírások vázlatos bemutatásával, s azok máig élő hatásainak felvillantásával elő szeretnénk segíteni az Entwurf legalább részleges újraértelmezését.

Az Entwurf egy 1849-ben kiadott, hazánkra a következő tanév kezdetétől kiterjesztett, az egész Habsburg Birodalomra egységesen érvényes, átfogó oktatásügyi szabályzat. A neohumanista alapelvek jegyében született előírásokkal a bécsi kormányzat azt remélte, hogy birodalomszerte közös megoldásokat alkalmazva, azonos időben sikerrel jár a térség tanügyi felzárkóztatása – leginkább a humboldti és herbarti reformokon már túllévő, túlzás nélkül szédületesnek nevezhető kulturális-tudományos fejlődést magáénak tudó Poroszországhoz viszonyítva. A porosz iskolareform példáját szorosán követve határozott intézkedéseket vezettek be a tanulmányi idő és az egyes iskolatípusokban folyó munka egységesítésére, az állam oktatási felügyeletének minden korábbinál jelentősebb kiterjesztésére, a tankötelezettség bevezetésére, valamint az iskolákban hagyományosan megszokott tantervi-tartalmi jellemzők radikális módosítására. Összességében az Entwurf a szakszerűség és a szekularizáció, továbbá a tanügyigazgatásban a központosítás ügyét szolgáló, alapvetően hatékony, a Habsburg Birodalom nagy részében sikeres szabályozó dokumentumnak bizonyult. Sikerességét leginkább az jelzi, hogy Ausztriában, Csehországban és – erre még röviden visszatérünk – Magyarországon is hosszú időre megalapozta az oktatást. Leginkább a középfokú intézménytípusok bevezetésével, valamint az iskolai tantárgyi rendszer átalakításával ért el olyan eredményeket, amelyek máig beazonosítható módon jelen vannak közoktatásunkban (Horánszky, 1999).

A továbbiak szempontjából kiemelten fontos jelezni: mindezek a törekvések és eredmények Ausztriában és a Birodalom többi részében – így hazánkban – nem előzmények nélküliek. Semmiképpen nem jelenthető ki, hogy az uralkodó a forradalmak és a hosszan elhúzódó magyar szabadságharc által elszenvedett sokkhatás eredményeként valami gyökeresen újjal kísérletezett volna a tanügyek irányításának terén. Éppen ellenkezőleg: az Entwurf egy kétségtelenül több komoly fordulóponttal és nekilendüléssel, illetve visszazökkenéssel tarkított, de jobbra mégiscsak szerves, hosszú fejlődés lényeges szakaszátára. A túlnyomó többségében nem állami (hanem főként egyházi, továbbá községi, esetleg magánkézben lévő) iskolák fölötti állami – uralkodói irányítás és beleszólás joga a 18. század közepétől fontos vitatéma volt Közép-Kelet-Európában is. A Habsburg Birodalomban *Mária Terézia* uralkodásának már a második évtizedétől kiterjedt törekvések célozták meg a szekularizációt és az – elsősorban az állami-uralkodói szempontokat, praktikus elvárásokat jelentő – szakszerűsítést. Előbb az egyetemek, majd az alsó fokú iskolák és a különböző igazgatási szinteken az iskolafelügyelet terén születtek számottevő eredmények a 18. század hetvenes – nyolcvanas éveiben. A katolikus egyház legszilárdabban a gimnáziumokban tudta megőrizni a pozícióit, s itt érvénye-

sültek legkevésbé a felvilágosodás tanításai vagy a felvilágosult abszolutizmus akarata. Ennek ellenére az első nagy oktatási reformkorszak végén, az 1800-as évek első két évtizedében Ausztriában izgalmas kísérlet bontakozhatott ki a gimnáziumokban is a szaktanári – szaktárgyi rendszer bevezetése körül. Ez a végül elbukó, az egyháziak uralta osztálytanári rendszerbe fulladó törekvés az Entwurf utolsó közvetlen előzményének tekinthető – legalábbis, ha az állam (az uralkodó) részéről kezdeményezett tanügyi koncepciókat vesszük alapul (Ugrai, 2009).

Mindezeknek megfelelően az Entwurf újításai két csoportba sorolhatóak. Egyfelől az iskolatípusok pontos meghatározásával, az ahhoz szükséges kritériumok szabatos megfogalmazásával, s az egyes intézménytípusok egymásra épülésének szabályozásával az Entwurf szerzői lényegében megalkották az átlátható, valóban szisztematikusan működő oktatási rendszert. Ennek részeként számolták fel például azt a korábbiakban megszokott jelenséget, miszerint egy-egy kisiskola vagy gimnázium a helyi iskolafenntartók tehetőségétől és az iskolába járók szüleinek érdeklődésétől függően egészen eltérő tanulmányi időt kínált a diákoknak. Az évfolyamszámok egységesítése mellett további fontos lépés volt a középiskolai tanulmányokat lezáró érettségi vizsga bevezetése. Az érettségi vizsga vált az egyetemi továbbtanulás fő feltételévé. S mivel ekkoriban nem hirdettek felsőoktatási felvételit, az érettségi vizsga számottevően megnövelte a középiskola súlyát, s megerősítette az oktatási rendszer egészében elfoglalt pozícióját. A középiskolai tanulmányok biztosítására egyébként két iskolatípust különített el: a gimnáziumot és a reáliskolát. Ez utóbbi hangsúlyossá válása egy régi adósság törlesztésének is tekinthető, hiszen a Habsburg Birodalomban – Franciaországhoz, Poroszországhoz, de még Bajorországhoz képest is – igen későn terjedtek el a gazdasági – technológiai, s általában a polgári fejlődéshez szükséges, gyakorlatias tananyagot közvetítő középiskolák (Zibolen, 1990).

A szervezeti jellegű változtatások mellett nem elhanyagolhatóak a tantervi – tartalmi módosítások sem. Itt is igaz az, amit az előző pontban kiemeltünk: az Entwurf révén tartalmi tekintetben is egységesült az iskolákban folyó munka. A tanterv neohumanista alapokra építve meghagyta ugyan a vallás, latin és görög tárgyakat, de ezek óraszámát a korábbiakhoz képest jelentősen lecsökkentette. A még a 19. század első felében is az iskolai mindennapok közel kétharmadát kitevő klasszikus tárgyak aránya 50% alá csökkent, s a heti 20-24 órás gimnáziumi tantervből már csak 8-12 órát foglaltak le. Ezzel szemben nőtt az anyanyelv, a történelem és földrajz, a matematika, valamint a természettudományok és fizika tárgyakra fordítható idő. A gimnáziumi oktatás klasszikus orientációját még inkább korlátozta a szaktanári rendszer bevezetése. Ezzel ugyanis nemcsak az óraszámában megmutatkozó jelentősége nőtt meg a nem a vallás-

latin-görög hármasába tartozó tárgyaknak, hanem tárgyalásuk is szakszerűbbé, az adott tudományos diszciplína sajátosságait tükrözővé vált (Ugrai, 2010).

A miskolci reformátusok találkozása az Entwurffal

A miskolci református gimnázium fenntartója, a miskolci református egyház-község, továbbá az alsó-borsodi egyházmegye és az egyházkerület az Entwurf előírásaival 1851 legelejétől foglalkozott intenzíven. *Szőnyi Pál* Pest kerületi protestáns tanfelügyelő egy január 3-i levélben részletes tájékoztatást küldött *Apostol Pál* püspöknek.¹ Levelében kifejti, hogy mivel a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a folyó tanév elején a római katolikusok körében intézkedett a szabályzat érvényesítéséről, figyelmét kiterjeszti a protestáns intézetekre is. Az Entwurf előírásai alapján az iskolafenntartó közösségek a következő lehetőségek közül választhatnak. Kétféle gimnáziumot lehet fenntartani: nyilvánost és magánt. Csak a nyilvános gimnáziumban lehet államilag elismert érettségit szerezni, a magángimnáziumokban tanulóknak nyilvános minősítő intézményben kell teljesíteniük az érettségi vizsgát. (Sőt *Szőnyi* szerint várható az a további szigorítás, miszerint a magániskolában tanulóknak minden tanév végén nyilvános gimnáziumban kell majd számot adniuk tudásukról.) A magángimnáziumok szervezeti és tartalmi jegyeit az Entwurf nem szabályozza. A nyilvánossági jog megszerzésének alapfeltétele viszont, hogy az iskola szerkezete és tanterve az állami előírásokat kövesse, továbbá meggyőzően mutassa fel a tartós működés anyagi garanciáit. Lehetséges al- és főgimnáziumot működtetni. Az algimnázium négy-, a főgimnázium nyolcosztályos. Az algimnáziumban hat, a főgimnáziumban pedig tizenkét tanárt kell alkalmazni szaktanári rendszerben. A rajz-, szépírás-, zenetanár, vagy angol és olasz nyelvtanár mellett tanítónak minősül, aki nem tartozik a hat, illetve tizenkét tanár közé. A tanítási nyelv a tanulók többségétől függő bármely hazai nyelv, de mindenhol kötelező még egy másik hazai nyelv szabad tárgyként tanítása. Ahol nem a német a tanítási nyelv, ott a szabad nyelvi tárgynak a németnek kell lennie. (Hangsúlyozzuk, hogy a közkeletű tévedéssel szemben az Entwurf eredetileg tehát nem vezette be a kötelező német tanítási nyelvet.)

Szőnyi kiemelte, az Entwurf részletes szabályok mentén lehetőséget teremt arra is, hogy egy közösség reáliskolát működtessen. Ennek tananyaga több ponton eltér a gimnáziumétól. Így például földtan, alkalmazott számtan, váltó- és vámismeret, műtan, áruismeret, rajz és szépírás tárgyakat is tanulnak ott a diákok. A teljes reáliskola hét évfolyamból áll és tizenkét rendes tanárt foglalkoztat. A teljes alsó-reáliskola négyéves és hét, a hároméves reáliskola hat, a kétéves pedig négy tanárral is indítható. Ez tehát meglehetősen széles mozgásteret jelent azon közösségek számára, akik eddig is csak csonka tanulmányi

1. Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltára. (A továbbiakban: TIREKLt.) B. LXXI. 32.693.

idejű iskolát tudtak, illetve akartak fenntartani. Ugyanakkor a gimnáziumi tanárok fizetését várhatóan évi 600-700, az alsó-reáliskolai tanárokat 500-600, a népiskolai tanítókat pedig 250-300 forintban határozta meg – ezek kötelező összegek, amennyiben egy-egy fenntartó nyilvánossági jogot szeretne biztosítani intézményének. A település tehetőségétől, eltartó képességétől függő mozgástér tehát komoly minőségi kritériumokkal társult, amelyekkel felszámolhatóvá vált a korabeli oktatás kaotikus sokszínűsége.

Szőnyi Pál kifejtette, az új szabályozás szerint lehetőség van a költségek legfeljebb feléig állami segítséget kérni. Ilyenkor az állam által támogatott tanári pozíciókba az állam nevezi ki a jelölteket, de az iskola irányítása a fenntartó jogosultságában marad. Ebben az esetben azonban az iskolába kinevezett összes tanárnak állami tanári képesítő vizsgát kell teljesítenie. Amint *Szőnyi* megjegyzi, minden remény megvan arra, hogy külön protestáns tanári képesítő bizottságot engedjen az uralkodó, ám ha ez mégsem válik valóra, akkor is bizonyosra vehető, hogy a képesítő testületbe delegálhatnak tagokat a protestáns egyházak.

E pontok egyértelműen jelzik, az Entwurf elsődleges jelentősége semmiképpen nem az abszolút kormány túlzott központosításában, esetleg a germanizálásban vagy a protestáns autonómia felszámolásában érhető tetten. A dokumentum – egy birodalomhoz tartozással kétségtelenül szorosan összefüggő, annak működési mechanizmusát szem előtt tartó – központosító törekvései alapvetően szakmai téren kívántak az iskoláktól fontos változtatásokat. Kétségtelenül igaz azonban, hogy az Entwurf nem akceptálta a birodalmon belüli rendi különállására régóta hagyatkozó magyar iskolahálózat sajátosságait, beleértve az 1791. évtől szilárd protestáns tanügyi autonómiát is. Továbbá a rendkívül záros határidő (a következő tanév kezdete) nem biztosított semmiféle átmenetet az érintett intézményeknek a nyilvánossági jog megszerzésére. S tekintettel a nagy horderejű, nagy költségigényű és a szaktanári rendszer kapcsán igazi paradigmaváltást egyaránt jelentő új szabályokra, ez valóban joggal kelthette a kortársak, s különösen a magyar protestáns kortársak körében azt az érzetet, hogy valójában büntető intézkedésről van szó (*Kovács, 1895*).

Mindezeknek megfelelően a miskolci reformátusok álláspontja eleinte egyáltalán nem volt elutasító. Bár rögtön egyházkerületi zsinatot kértek iskolai ügyeik intézésére, s ezzel kinyilvánították, hogy tanügyi autonómiájukhoz ragaszkodnak, 1850-ben és az azt követő esztendőben mindent megtettek a nyilvánossági jog megszerzéséért. S bár *Szőnyi Pál* idézett levelében *Apostol Pálnak* felvetette az ötletet, miszerint mérlegelni lehet, hogy pénzsűkében ne állítsanak líceumot keveseknek az igényére, hanem többeket boldogító reáliskolát működtessenek Miskolcon, a teljes értékű gimnázium eszméjéből egyelőre nem engedtek. Ehhez azonban számottevő fejlesztésre volt szükség: a

század közepén ugyanis a gimnázium mindössze öt felnőtt tanárt alkalmazott. A többi oktatási feladatot a protestáns iskolázás hagyományai szerint az iskola öregdiákjai látták el, rájuk pedig természetesen csak ideiglenesen, egymást két-három évenként váltva számíthatott az intézmény.

Az „Entwurf kora” Miskolcon

Az „Entwurf kora” alatt az 1853-1860 közötti éveket értjük. Miközben maga a szabályozó dokumentum, az Entwurf 1849-ben jelent meg, s a magyar közoktatás alakulására is tartós, máig észrevehető hatással volt – s az 1883. évi középiskolai törvény egyik fontos forrásának tekinthető –, az „Entwurf kora” mindössze néhány esztendeig tartott. Igaz, ennyi idő alatt is komoly pusztítást végzett, s leginkább ennek tudható be, hogy az Entwurfról máig inkább negatív vélemények élnek a szakmai köztudatban. Ezalatt a néhány év alatt ugyanis a bécsi kormányzat a neoabszolutizmus elvét kiterjesztve olyan szigorító intézkedéseket hozott, amelyek kétségtelenül súlyos érdeksérelmet okoztak Magyarországon, s különösen a magyarországi protestánsok körében. A korszak 1860-ban, az októberi diplomával zárult. Ekkor *Ferenc József* visszavonulót fűjva lemondott a birodalom abszolutista kormányzásáról, s hazánkknak például visszaadta az alkotmányos önrendelkezés bizonyos elemeit. Ekkor szűnt meg Magyarországon az Entwurf hatálya.

E néhány esztendő alatt folyamatosan nehezült a protestáns intézmények élete. Így például egyre rigorózusabb szabályok akadályozták a katolikus tanulók protestáns iskolába való felvételét, a protestánsok külföldi iskolákkal és egyházi szervezetekkel való kapcsolattartását és külföldi tanulmányaikat. Egyre több rendelet szólt a tankönyvekről, amelyekben immár mindenféle, a Magyarország egykori önállóságát, illetve az 1848-as szabadságharcot illető megjegyzés tiltott volt. Németül vagy latinul kellett vezetni az intézmény hivatalos dokumentációját, s iskolánként legalább egy tanárnak a nyári szünetben mindenképpen részt kellett vennie a Bécsben tartott ún. középiskolai pótló tanfolyamon. Az egyre szigorodó ideológiai és bürokratikus szorítást az 1855. január 1-ji rendelet tetézte be. Ez Magyarországon és Erdélyben is elrendelte, hogy néhány tantárgyban német nyelven folyjon minden gimnáziumban az oktatás, s hatévi átmenetet követően a magyar irodalom és vallás kivételével minden tantárgy tanítási nyelvén a német váljon. De még ezt követően is születtek a kortársak között felháborodást kiváltó uralkodói döntések: így például a magyar történelmi ismeretek tanításának radikális korlátozása, vagy az osztrák himnusz kötelező éneklése az uralkodó születés- és névnapján (*Kovács*, 1895).

Néhány év alatt tehát olyan durva beavatkozásokkal módosítottak az eredeti Entwurf-koncepción, amelyek révén az egyébként közel százéves, változó intenzitású szakmai vitasorozatban kiérlelt, más európai országokban eredmé-

nyesen bevezetett oktatási szisztéma hazánkban nemcsak rövidtávon vált megvalósíthatatlanná, hanem egymást követő generációk sora számára, azaz hosszú távon elfogadhatatlanná is lett. Kérdés, hogy miként reagálhattak erre az évtizedek óta iskolájuk fejlesztésén fáradozó miskolciak.

Amint említettük, az Entwurf megjelenését követően a miskolci reformátusok hitet tettek tanári karuk állandósítása és létszámának megduplázása mellett. Ez azonban igen komoly teherterelt jelentett a számukra. Eleinte tandíj-emeléssel, az ösztöndíj-alap tőkénének és az egyforintos beiratkozási díjnak a tanári fizetésre való fordításával kívántak az egyházközség vezetői némi mozgástérhez jutni, továbbá az *Óváry Fodor Gábor* által a leánynevelő intézet javára hagyományozott összeg évi mintegy 300 forintos jövedelmét is erre a célra csoportosították át. Ezenkívül tervbe vették az egyházbér felemelését is. Ez utóbbi ötletet aztán annak nagyfokú bizonytalansága miatt elvetették, s helyette gyűjtő akcióba fogtak. *Gróf Vay Ábrahám* 200 aranyat ajánlott fel az iskola fejlesztésére, s ezen önzetlen, nemes példára hivatkozva készítették el a gyűjtőíveket. Az így nyert összegek révén sikerült 1852 szeptemberére nyolcra növelni a rendes tanárok számát. Kilencediknek a miskolci lelkészt, *Kun Bertalant* kérték fel, a vallástanítást pedig a negyedik miskolci lelkész kötelességévé tették. Ily módon a miskolciak tíz tanárral számoltak az előírt tizenkettővel szemben. Ám ezt a számolási módot a kormányzat nem fogadta el, s csak a nyolc rendes tanárt vette számításba (*Kovács*, 1895).

Ezért 1853-ban új ötlettel állt elő az alsó-borsodi egyházmegye. Eszerint a négy létrehozandó tanári szék közül kettőt a negyedik miskolci lelkészi hivatal felszámolásával biztosítanának. A másik kettőt pedig az alsó-borsodi tractus „kezet fogva a szomszédos egyházmegyékkel” finanszírozná – s ezáltal a tanár kiválasztásának jogát is fenntartaná magának. A javaslatról hosszas és heves vita folyt a tractuális gyűlésen. Végül a negyedik lelkészi hivatal felszámolásába csak komoly feltételekkel egyeztek bele: amennyiben a kormánynak ez az áldozat sem lesz elegendő, vagy ha a protestánsok elveszítenék jogukat az iskola ügyeinek irányítására, akkor – akármelyik helyzet is álljon elő – az egyházmegyei szék azonnal visszaveszi a negyedik lelkészi hivatalt, s azt eredeti rendeltetése szerint használja föl. Az elképzelés másik felére, azaz a többi egyházmegye támogatásával ugyan, de mégiscsak főként tractuális szinten létrehozott két további tanári állás tervére az alsó-borsodi egyházi közgyűlés nemet mondott: mivel ilyen tehervállásra önállóan képtelen, egyházkerületi szinten kellene megoldást találni, s különösen a felső-borsodi egyházmegyét kellene áldozatvállalásra bírni.² Ám a miskolci eklézsia állásfoglalásával még a kilencedik és a tizedik tanári poszt jövője is reménytelenné vált. A gyülekezet ugyanis az egyre gyarapodó népességre, a protestánsokra nehezedő nagy nyo-

másra, valamint az épp akkor megemelt papbérre hivatkozva nem támogatta a negyedik lelkészi hivatal megszüntetését.³

A gyülekezet elutasító álláspontja, továbbá a kormányzatnak a tizenkét rendes tanárhoz való ragaszkodása egyenként is lehetetlenné tette azt, hogy a miskolci gimnáziumban nyolc fölé emelkedjen a tanárok száma. Ez pedig a nyilvánossági jog megszerzésének elmaradásával fenyegetett. Ugyanakkor az évtized közepére a protestánsokat egyre nyíltabban sértő, helyenként egyenesen megalázó intézkedések gyarapodásával el is szállt a nyilvánossági jog megszerzése iránti elszántság. Ebben a tekintetben igen tanulságosak az „Entwurf korának” végén született hivatalos beszámolók az iskola egy-egy tanévéről. Az újonnan indult folyóiratban, a Sárospataki Füzetekben a nagy nyilvánosság számára is közzétett beszámolóban például így fogalmaznak a miskolciak az 1855. évi nyelvrendeletéről: „ezen magas rendelet a protestáns felekezet vallásos szerkezetét s annak összefüggő tanítási szabadságát lényegében a legmélyebben érintvén, az abban kifejezett feltételekhez, habár azokat a kormány részéről mint a birodalmi egység eszméjéből kifolyó nézeteket, tiszteli is, a miskolci szentegyház tanintézete szervezésében magát teljességgel nem alkalmazhatja. (...) ... ha tanintézetének rendszeres állásra emeltetése csakugyan a német nyelvnek tannyelvképpen elfogadtatásától föltételeztetnék, a többször említett egyház előjárósága ezennel az álladalmi tanintézetekhez alkalmazott nyilvános iskola eszméjétől eláll, ellenben századok óta törvényesen fennálló iskoláját, mint eddig, úgy ezután is, saját szegénységéhez képest, igénytelen protestánsokat nevelő magánintézetként fenntartani szilárdul elhatározta.”⁴

***

Az „Entwurf kora” a kormányzat kudarcával zárult. A megalázó intézkedések hatályukat veszítették, de az egyébként döntően haladó szabályozás, az Entwurf előírásai sem érvényesülhettek maradéktalanul. Magyarországon – ellentétben például Ausztriával – még nem születhetett meg a modern értelemben vett oktatási rendszer. Ezzel szemben a magyarországi protestánsok sikerrel védték meg autonómiájukat, s ismét kinyilváníthatták: véleményük és érdekeik tanügyi kérdésekben is megkerülhetetlenek.

Mindez ugyanakkor nem jelentette, hogy a miskolci reformátusok életében nyom nélkül múltak volna el ezek a viharos esztendő. Az Entwurf hatására a gimnázium vezetői szakítottak az évszázados hagyományokkal és az iskola nyolc osztályában immár kizárólag állandó, felnőtt, megfelelő képesítéssel rendelkező tanárokat alkalmaztak – még hozzá szakrendszerben. Olyan ta-

3. TIREKLt. b. LXXXIV. 34.374.

4. Hivatalos előterjesztés a miskolci helyi hitvallású főgimnázium s vele kapcsolatban álló elemi fitanoda 1857/8-ik tanévi állásáról. In: Sárospataki Füzetek.1858/59. 489–490.

nárok kerültek ekkor az iskolába, mint az igazgató, *Pásztor Dániel*, a bölcsész-doktor, *Kun Pál*, a szabadságharcos, tankönyvszerző, *Orbán József* vagy a Pestről visszaköltöző író – újságíró, *Lévay József*. Ha nem is fejlődött a miskolci gimnázium liceummá, a város szintemelkedésével szoros összefüggésben olyan minőségi fejlődésen esett át, aminek következményei még másfél évszázad múlva is tetten érhetők az iskolai mindennapokban.

Szakirodalom

- Bácskai Vera (2002): *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Dienes Dénes (2001): *A miskolci református egyházközség, 1703–1918*. Kézirat. Sárospatak – Debrecen. (A szerző tulajdonában.)
- Horánszky Nándor (1999): 150 éves az Organisationsentwurf. A dokumentum és hatása gimnáziumi oktatásunkra. *Új Pedagógiai Szemle*, 9. 61–72.
- Iglói Gyula (1992): *Miskolc 19. századi városrendezési tervei s építési szabályzatai*. Miskolc.
- Kovács Gábor (1895): *A miskolci ev. ref. főgymnasium története*. Miskolc.
- Seresné Szegőfi Anna (1988): *Adalékok Miskolc város közlekedésének történetéhez*. Borsod-Abaúj-Zemplén Levéltár, Miskolc.
- Ugrai János (2009): Felemás modernizáció. Az osztrák oktatáspolitikai kezdetei és Johann Melchior von Birkenstock nézetei. *Századok*, 5. 1194–1182.
- Ugrai János (2010): Érvek és érdekek hálójában. Vita Bécsben a szaktanári rendszer bevezetéséről. *Magyar Pedagógia*, 1. 35–51.
- Veres László (2003, szerk.): *Miskolc története IV/1*. Miskolc.
- Zibolen Endre (1990): Az Organisationsentwurf és a nyolcosztályos magyar gimnázium. In: Horánszky Nándor (s.a.r.): *Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve*. Budapest. 9–25.
- Zsadányi Guidó (1964): *Miskolc és környéke közlekedésének fejlődése*. Miskolc.